

Συνέντευξη από τον καθηγητή Ευάγγελο Δ. Θεοδώρου.

Ο Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ευάγγελος Θεοδώρου παραχώρησε τη συνέντευξη που ακολουθεί στο Πολιτιστικό Κέντρο - Εντευκτήριο (Κτήριο «Κωστής Παλαμάς») του ΕΚΠΑ, στις 10 Σεπτεμβρίου 2008. Τις ερωτήσεις έθεσαν η κ. Παναγιώτα Σορλά και η κ. Ιωάννα Κομνηνού.

1. Υπάρχουν αλλαγές στο θέμα της ιεροσύνης των γυναικών στην Ορθόδοξη Εκκλησία από τότε που γράψατε τη διατριβή σας; Πώς βλέπετε το θέμα των διακονισσών σήμερα;

Τότε που κατατέθηκε η διατριβή μου, για το ζήτημα της χειροτονίας των γυναικών, εισηγητής ήταν ο αείμνηστος Παναγιώτης Τρεμπέλας, ο οποίος ήταν πολύ συντηρητικός καθηγητής αλλά την ενέκρινε ολόψυχα και μάλιστα πρότεινε και το *Άριστα* στο τέλος. Από τη γενιά τους ο καθηγητής Αλιβιζάτος, που ήταν από τους πιο φιλελεύθερους καθηγητές, διαφώνησε και έστειλε σχετική επιστολή. Τελικά, όμως η Σχολή την ενέκρινε ομοφώνως. Ως προς το συγκεκριμένο θέμα μέχρι σήμερα υπάρχουν αντιδράσεις. Έχω διαφωνία με εκείνους που ισχυρίζονται πως δεν πρόκειται για χειροτονία (λ.χ. με τον καθηγητή Βλάσιο Φειδά). Εγώ υποστηρίζω ότι δεν είναι μια απλή χειροθεσία, γιατί, αν προσέξατε τα επιχειρήματά μου, όλες οι χειροθεσίες του κατώτερου κλήρου, όπως είναι οι υποδιάκονοι, αναγνώστες κ.λπ. δεν γίνονται κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, ούτε μέσα στο Ιερό Βήμα, αλλά έξω από την Ωραία Πύλη. Προ της λειτουργίας, στέκεται μπροστά στην Ωραία Πύλη ο χειροθετούμενος, κατώτερος κληρικός, και του διαβάζει μια ευχή ο Επίσκοπος, αυτό είναι όλο. Χωρίς άμφια, χωρίς τίποτα. Η χειροτονία της διακόνισσας γίνεται μέσα στο Ιερό Βήμα κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, στο ίδιο ακριβώς σημείο που χειροτονείται και ο διάκονος και επιθέτει τη χείρα στο κεφάλι της ο Επίσκοπος. Ο χειροτονών λέγει δύο ευχές, όπως ακριβώς στις τρεις τάξεις του ανωτέρου κλήρου, στον επίσκοπο, στον πρεσβύτερο και στο διάκονο. Αναγιγνώσκονται τρεις ευχές και εκφωνείται το «η Θεία Χάρις, η τα ασθενή θεραπεύουσα». Σε καμιά κατώτερη χειροθεσία δεν υπάρχει αυτό, μόνο στη χειροτονία στις τρεις ανώτερες βαθμίδες και αυτό γίνεται και στη χειροτονία της διακόνισσας. Αναμφιβόλως κάνουμε λόγο για χειροτονία διακόνισσας. Έχουμε τρεις Οικουμενικές Συνόδους, την Πρώτη, την Τετάρτη και την Πενθέκτη, που έχουν κανόνες για τη χειροτονία των διακονισσών.

Ο θεσμός των διακονισσών δεν καταργήθηκε ποτέ. Δυνάμει υφίσταται ο θεσμός. Άλλο αν για λόγους παρακμής της Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία ξεχάστηκε σιγά-σιγά και υπάρχουν σήμερα μόνο ίχνη σε μερικά μοναστήρια, όπως για παράδειγμα στην Αίγινα, όπου ο άγιος Νεκτάριος χειροτόνησε διακόνισσες. Ο μακαριστός αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος χειροτόνησε μια ηγουμένη μοναστηριού διακόνισσα. Δηλαδή τα ίχνη υπάρχουν. Και σε τελευταία συνεδρία της Σεπτής Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδας, πριν από τρία χρόνια, ελήφθη η απόφαση ότι κάθε επίσκοπος έχει το δικαίωμα, αν θέλει, να χειροτονήσει διακόνισσα. Δηλαδή, δυνάμει, υπάρχει ο θεσμός των διακονισσών. Παρήκμασε για ιστορικούς λόγους και παρακμής της Εκκλησίας. Στο βιβλίο μου *Ηρωίδες της χριστιανικής αγάπης* έχετε δει ποιους τομείς εργασίας είναι δυνατόν να έχουν οι διακόνισσες και πώς αναβίωσαν το θεσμό των διακονισσών επικαλούμενοι το παράδειγμα της Ανατολής: της Φοίβης της διακόνισσης της Κορίνθου, της αγίας Ολυμπιάδος, που έδρασε δίπλα στον ιερό Χρυσόστομο κ.λπ. Οι καθολικοί συζητούν χρόνια το θέμα. Άλλο αν το Βατικανό, προς το παρόν, απορρίπτει τη χειροτονία των διακονισσών.

Στη Γερμανία, Ρωμαιοκαθολική Θεολογική Σχολή ενέκρινε διατριβή της D. Reiningger, που υποστηρίζει τη χειροτονία αυτή. Ο πρόεδρος της Επιτροπής των Επισκόπων της Γερμανίας προλογίζει και την επαινεί. Και εκεί, λοιπόν, γίνονται προσπάθειες και ιδρύθηκε δίκτυο φίλων του θεσμού των διακονισσών. Το βιβλίο μου *Οι ηρωίδες της χριστιανικής αγάπης* είχε επίδραση.

Ο μακαριστός καθηγητής Βασίλειος Βέλλας, που ήταν τότε Γενικός Διευθυντής της Αποστολικής Διακονίας, είπε: *«εκδίδουμε αυτό το βιβλίο με σκοπό να χρησιμεύσει ως δείκτης της προσπάθειας για την αναβίωση του θεσμού των διακονισσών»*. Και ιδρύθηκε τότε η Σχολή Διακονισσών, από την Αποστολική Διακονία, στην αγία Βαρβάρα, εκεί που είναι σήμερα το θεολογικό οικοτροφείο. Εκεί είχα διδάξει. Επίσης είχε λειτουργήσει Προπαρασκευαστική Σχολή Διακονισσών στον Ι.Ν.Χρυσοσπηλιωτίσσης, δύο χρόνια, με μαθήματα Ιστορία της Γυναικείας Διακονίας, Τομείς της Γυναικείας Διακονίας κ.λπ. και καθηγητές της σχολής αυτής της προπαρασκευαστικής ήμασταν εγώ και η αείμνηστη γυναίκα μου, Χαρίκλεια Μανιάτη Θεοδώρου, η οποία ήταν θεολόγος. Είχε γίνει σημαντική προσπάθεια και φοιτούσαν εξήντα φοιτήτριες της Θεολογικής Σχολής και άλλες νεάνιδες που είχαν τελειώσει το Γυμνάσιο. Μάλιστα είχαν αποφασίσει να ιδρύσουν και ένα είδος σωματείου, που θα υποστήριζε το θεσμό των

διακονισσών. Δυστυχώς δεν ευοδώθηκε αυτό, δεν προχώρησε. Επομένως, έγιναν κινήσεις.

Το 1988 ο Οικουμενικός Πατριάρχης συγκάλεσε στη Ρόδο το Πανορθόδοξο Συνέδριο για τη θέση της γυναίκας και τη δυνατότητα αναβιώσεως του θεσμού. Και εκεί στα συμπεράσματα αναφέρεται ότι πρέπει να αναβιώσει ο θεσμός των διακονισσών. Παρόλα αυτά δεν γίνεται τίποτα. Δυσπραγία υπάρχει, αν και πάνω από μισό αιώνα δεν παύω να κηρύσσω την ανάγκη αναβιώσεως του θεσμού των διακονισσών. Δυστυχώς δεν βρήκα καιρό να πάω να δω μια φορά τις μοναχές στην Ορμούλια της Χαλκιδικής, μήπως αρχίσει από εκεί κάτι. Υπάρχει διαφωνία λ.χ. με κάποιους συναδέλφους. Αλλά, όπως σας είπα και πιο μπροστά, έχει όλα τα γνωρίσματα της χειροτονίας. Γίνεται μια σύγχυση, θα έλεγα το λογικό λάθος της λήψεως του ζητουμένου. Στην αρχαία Εκκλησία υπήρχαν πολλά χαρίσματα: εκείνοι που λαλούσαν γλώσσες, υπήρχαν οι προφήτες, υπήρχαν οι διδάσκαλοι κ.ά. Υπήρχε ποικιλία χαρισμάτων με αντίστοιχη ποικιλία τομέων εργασίας. Το ίδιο συμβαίνει, κατά τη γνώμη μου, με το διακονικό βαθμό για άνδρες και γυναίκες. Υπάρχει τρόπος τινά ένα είδος *διακονικής ιεροσύνης*, που δεν μπορεί να εκτελέσει τα ιερατικά καθήκοντα, δηλαδή να βαπτίζει, να κάνει Λειτουργία κ.ά. Και υπάρχει και η *ιερατική ιεροσύνη* του πρεσβυτέρου και του επισκόπου. Μολονότι ο διάκονος ανήκει στον κλήρο, δεν τελεί ούτε βάπτισμα, ούτε θεία λειτουργία, ούτε τα άλλα μυστήρια· είναι διακονική και όχι λειτουργική η ιεροσύνη του. Έτσι, η Εκκλησία έκρινε μέσα στην ποικιλία των χαρισμάτων να υπάρχει και η διακονική γυναικεία ιεροσύνη. Δεν έχει σχέση με την ιερατική ιεροσύνη. Απέναντι στο θεσμό της διακόνισσας υπάρχει κυρίως φόβος για τη μίμηση των Προτεσταντών που έχουν χειροτονήσει γυναίκες και ως πρεσβυτέρους και ως επισκόπους.

2. Πώς βλέπετε το θέμα Γυναίκα και Εκκλησία στην Ορθοδοξία σε σύγκριση με τους Ρωμαιοκαθολικούς και τους Προτεστάντες;

Η προσωπική μου γνώμη είναι πως δεν υπάρχει κανένα ουσιαστικό δογματικό κώλυμα για τη χειροτονία των γυναικών. Υπάρχει, όμως, η παράδοση της Εκκλησίας, η οποία είναι σεβαστή. Για εκκλησιολογικούς λόγους κρίνει η Εκκλησία μας πως, έως τώρα, προσιδιάζει στις γυναίκες η *διακονική ιεροσύνη*. Τι θα γίνει στο μέλλον; εγώ δεν αποκλείω τίποτα. Με απόφαση της Εκκλησίας, όχι με την υποκειμενική αυθαιρεσία του καθενός, μπορεί να έρθει η εποχή που η

Εκκλησία να κρίνει και να αποφασίσει κάτι άλλο. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν, κυρίως τα βιολογικά ή τα ιστορικοκανονικά, εναντίον της χειροτονίας αυτής, δημιουργήθηκαν εκ των υστέρων. Εγώ πιστεύω ότι ποιοτικά η χειροτονία της διακονίσσης είναι κατά πάντα όμοια προς τη χειροτονία του διακόνου, του πρεσβυτέρου και του επισκόπου. Είναι χειροτονία για ειδικό σκοπό, είναι, όπως λέω, *suí generis*, δηλαδή ιδιότυπη. Αυτή η ορολογία που χρησιμοποίησα τώρα, «διακονική ιεροσύνη» και «ιερατική ιεροσύνη», δεν υπάρχει στο βιβλίο μου. Μεταγενέστερα τη μορφοποίησα στη σκέψη μου. Στην ιστορία της ορθοδόξου Εκκλησίας υπάρχει διακονική ιεροσύνη και λειτουργική ιεροσύνη. Οι καθολικοί στη Δύση επί πολλούς αιώνες αντιδρούσαν. Έλεγαν ότι είναι ανατολικός θεσμός. Υπάρχουν και μερικές τοπικές σύνοδοι στη Δύση, του 5ου αιώνας, τις οποίες αναφέρω στο βιβλίο μου, που καταδικάζουν τη χειροτονία των διακονισσών ως ανατολικό θεσμό. Όμως αργότερα, από τον 6^ο αιώνα, υπάρχουν και εκεί διακόνισσες, όπως η αγία Ραδεγούνδη. Όταν προσέφυγαν πολλοί στη Δύση κατά τη διάρκεια της Εικονομαχίας, πολλοί Έλληνες μοναχοί ίδρυσαν μοναστήρια στην Ιταλία. Εκεί διέδωσαν και το θεσμό των διακονισσών και τον παρέλαβε επίσημως η Ρωμαϊκή Εκκλησία μέσα στο επίσημο βιβλίο των Καθολικών, στο *Ordo Romanus*, όπου αναφέρεται ξεκάθαρα ότι υπάρχει «τάξη χειροτονίας των διακονισσών» (*Ordo ad diaconam faciendam*). Μετά το Σχίσμα εγκατέλειψαν οι Ρωμαιοκαθολικοί τη χειροτονία των διακονισσών. Οι Προτεστάντες την έχουν και έχουν περίφημες αδελφότητες διακονισσών, που επιτελούν θαυμάσιο έργο. Μέσα στο βιβλίο μου *Ηρωίδες χριστιανικής αγάπης* εξιστορώ αυτή τη δράση.

3. Ο χριστιανισμός είναι η θρησκεία των γυναικών; Πώς σχολιάζεται τη συγκεκριμένη άποψη;

Άλλοι κατηγορούν για το αντίθετο, ότι δηλαδή ο Χριστιανισμός είναι μια πατριαρχική θρησκεία που έχει υποτιμήσει κατά κάποιο τρόπο τη γυναίκα. Αυτό δεν είναι αληθινό. Ένας Χριστιανισμός που έχει μια Παναγία, δεν μπορεί να κατηγορηθεί ποτέ για αντιφεμινισμό. Στην αρχαία Εκκλησία υπήρχε ποικιλία μέσα στην ενότητα, υπήρχαν και οι φανατικοί και τότε, υπήρχαν οι επονομαζόμενοι ιουδαίζοντες χριστιανοί. Οι Ιουδαίοι άνδρες έκαναν την προσευχή τους και έλεγαν, Θεέ μου σε ευχαριστώ που δε με έκανες γυναίκα. Οπωσδήποτε θα επέδρασε πιεστικά στην εξέλιξη αυτό, στο να παραμεριστεί, δηλαδή, κάπως η γυναίκα, στο να μη την

προβάλλουν. Λόγω συναισθηματισμού, λόγω περισσότερης ευσεβείας, αν θέλετε, οι γυναίκες, από τα χρόνια του Χριστού, συντελούσαν πιο πολύ στη διάδοση του χριστιανισμού. Από αυτή την άποψη ότι ο Χριστιανισμός είναι θρησκεία των γυναικών. Δεν αναφέρονται πουθενά στα Ευαγγέλια λεπτομέρειες για τη δράση των γυναικών αυτών. Γνωρίζουμε μόνο το ένα τοις εκατό από το τι συνέβαινε στους αποστολικούς χρόνους. Τι έκαναν και ποιες ήταν αυτές οι γυναίκες δεν ξέρουμε. Οι απόστολοι είναι γνωστοί. Εδώ μπορεί να έπαιξαν ρόλο αντιφεμινιστικοί κύκλοι. Οι αδερφές του Χριστού είναι δυνατόν να μην έκαναν κάτι για τον αδερφό τους; Αναφέρει όμως κανείς τίποτα; Τίποτα. Η Φοίβη η διακόνισσα, που την αναφέρει ο απόστολος Παύλος, ήταν διάκονος της Εκκλησίας στις Κεγχρεές, λιμάνι της Κορίνθου, και λέει ο απόστολος Παύλος «εγεννήθη προστάτις πολλών και εμού αυτού». Η αναφορά είναι ξεκάθαρη, *προστάτις πολλών ανθρώπων*, αυτό σημαίνει δράση κοινωνική. Καμία λεπτομέρεια δεν ξέρουμε, κανείς δεν τα εξιστόρησε. Οπωσδήποτε εδώ υπήρξε κάποιο αντιφεμινιστικό ρεύμα που δεν προέβαλλε τόσο το γυναικείο στοιχείο όσο έπρεπε.

4. Πώς μπορεί να δραστηριοποιηθεί σήμερα μια γυναίκα/διακόνισσα στο χώρο της Εκκλησίας; Ποια η άποψή σας για τη συμβολή των γυναικών/διακονισσών στο χώρο της Θεολογίας και της Κατήχησης;

Λένε πολλοί τι να τον κάνουμε το θεσμό των διακονισσών, υπάρχουν σε όλες τις ενορίες πολλές γυναίκες, που βοηθούν την ενορία, στα φιλόπρωχα ταμεία, σε μια κοινωνική δράση κ.λπ. Αυτό δεν μπορεί να υποκαταστήσει τα πρόσωπα που είναι αφιερωμένα σε αυτό το σκοπό. Οι Προτεστάντες, που κατήργησαν το μοναχικό θεσμό και την αγαμία του κλήρου, έχουν αφιερωμένες γυναίκες, που δίνουν ισόβιο τάξιμο αγαμίας για να είναι αφιερωμένες στο έργο τους και να διακονούν το Χριστό. Αυτές οι γυναίκες έχουν πολλούς τομείς εργασίας. Στο βιβλίο μου *Οι Ηρωίδες της χριστιανικής αγάπης* αναφέρονται πολλά, κατά κεφάλαια, για τους τομείς της προσφοράς τους. Υπάρχει στο Bethel της Γερμανίας, μια ολόκληρη «Βασιλεία» για τους αναπήρους. Δηλαδή, ιδρύματα φιλανθρωπικά που τα έχουν οι αδελφότητες των διακονισσών. Εκεί βλέπετε σήμερα την πρόνοια των αναπήρων, των ανθρώπων με προβλήματα υγείας, βλέπετε επιληπτικούς, ανθρώπους παραμορφωμένους, κατάκοιτους. Έχω επισκεφτεί αρκετούς. Οι διακόνισσες κάθονται εκεί και τους διακονούν, τους υπηρετούν μέρα νύχτα. Μάλιστα μου έλεγε μια διακόνισσα: *όταν μας φέρνουν εδώ κλαίμε γιατί θα είναι μια δύσκολη δουλειά και όταν μας απομακρύνουν*

από εδώ κλαίμε πάλι γιατί δεν θέλουμε να φύγουμε. Είναι πάρα πολλοί κοινωνικοί τομείς, στους οποίους μπορεί να προσφέρει διακονία μια γυναίκα. Οι αρχαίες διακόνισσες βοηθούσαν στο βάπτισμα, δηλαδή είχαν και λειτουργικά καθήκοντα. Και στη λειτουργία μετέδιδαν συχνά τη Θεία Ευχαριστία στις γυναίκες και όταν κάποιες από αυτές ήταν άρρωστες πήγαιναν τη Θεία Κοινωνία στο σπίτι τους. Αλλά προπάντων στο βάπτισμα έκαναν την κατήχηση γυναίκες. Στο βάπτισμα που γινόταν σε κατάσταση γυμνότητας και σε ώριμη ηλικία και για να αποφεύγεται ο σκανδαλισμός και να γίνεται με ευπρέπεια, ήταν αναγκαία η διακόνισσα, βοηθούσε τη βαπτιζομένη στην ένδυση και στην έκδυση, τη βοηθούσε στο χρίσμα. Το χρίσμα το έκανε ο Επίσκοπος μόνο στο μέτωπο των γυναικών, όλα τα μέλη του σώματος τα έχριε η διακόνισσα. Επομένως, είχε και λειτουργικά καθήκοντα. Πάρα πολλά καθήκοντα. Αυτό γίνεται από αφιέρωση όχι από επαγγελματισμό.

Τέτοια καθήκοντα είναι αναγκαία σήμερα στις χώρες της Ιεραποστολής. Τώρα ανοίγει ο δρόμος και στη Κίνα. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία έχει ήδη δραστηριοποιηθεί για να εκχριστιανίσει την Κίνα. Σκεφτείτε να είχαμε μια δραστήρια ιεραποστολή, να είχαμε διακόνισσες που να μπορούν να πάνε εκεί.

5. Ποια είναι η θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία σε σύγκριση με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή κοινωνία;

Οι διαφορές, νομίζω, είναι λιγότερες από τις ομοιότητες που έχουμε. Διότι και οι χριστιανές γυναίκες στην Ευρώπη έχουν παρόμοια προβλήματα. Όταν ήμουν δύο εξάμηνα στη Γερμανία για μεταπτυχιακές σπουδές και επειδή είχα ενδιαφέρον για τις διακόνισσες, πήγαινα και επισκεπτόμουν οίκους διακονισσών. Εκεί γίνονται και συνέδρια με ανθρώπους όλων των τάξεων. Ας πούμε σε ένα οίκο διακονισσών στο Marburg της Γερμανίας, τότε που ήμουν και εγώ εκεί, γινόταν μια βδομάδα συνέδριο δασκάλων, μια βδομάδα συνέδριο μνηστευμένων ζευγαριών, μια βδομάδα συνέδριο εγγάμων που είχαν προβλήματα με τα παιδιά τους, μια εβδομάδα δασκάλων, μια εβδομάδα νέων κ.λπ., και σε μερικά πήγαινα πότε-πότε και εγώ. Επομένως, είχαν τα ίδια προβλήματα που έχουμε και εμείς οι Ορθόδοξοι, δεν έχουμε τόσες πολλές διαφορές. Και εκεί υπάρχει εκκοσμίκευση, υπάρχει και εδώ η εκκοσμίκευση σήμερα. Δεν υπάρχει σημαντική διαφορά. Το χριστιανικό βίωμα είναι το ίδιο παντού. Κάποτε μια διακόνισσα με ρώτησε: Είστε αναγεννημένος πνευματικά; Ίδιοι είναι παντού οι χριστιανοί. Η επίδραση της Ορθοδοξίας όσο πάει γίνεται περισσότερη και συντελεί

ώστε η ορθόδοξη υπεροχή με τη λειτουργική και μυσταγωγική πνευματικότητα να γίνεται στις ευρωπαϊκές χώρες περισσότερο ελκυστική.

6. Ποια είναι η γνώμη σας για τη Φεμινιστική Θεολογία;

Ο Θεός δεν είναι ούτε άνδρας ούτε γυναίκα. Αυτές είναι βιολογικές ανθρώπινες έννοιες. Μέσα στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη ανθρωποπαθώς στο Θεό αποδίδονται και τρυφερότητες γυναικείου χαρακτήρα. Στο να προοδεύσει η γυναίκα, να έχει εργασία, να έχει κοινωνική θέση και να γίνει και πρωθυπουργός, εκεί δεν υπάρχει διαφωνία. Παραλλήλως, να μην εγκαταλείψει η γυναίκα και το σπίτι. Ο καθένας έχει χαρίσματα ειδικά, ορισμένα για κάποιο σκοπό. Ο σκοπός της οικογένειας, όταν υπάρχουν παιδιά, και η επαγγελματική άνοδος δύσκολα μπορούν να συμβιβαστούν σε τέλειο βαθμό. Με θυσίες πολλές συμβιβάζονται μερικά, με κόπο πολύ. Μπορώ να πω ότι σήμερα είναι ηρωίδα η γυναίκα που εργάζεται και έχει και το σπίτι της και θέλει να είναι συνεπής σε όλα. Η προϋπόθεση είναι να μπορεί να υπάρχει μια ισορροπία. Να αναδείξει μερικά χαρίσματα της γυναίκας ο Φεμινισμός, που ήταν υποτιμημένα, αλλά να μη θάψει και να μην υποτιμήσει άλλα χαρίσματα, που έχουν μεγαλύτερη αξία για την κοινωνία. Ο άνδρας θεωρείται ως η κεφαλή, αλλά εγώ χρησιμοποιώ την εξής εικόνα: όταν έχει ένα σπίτι όπως πρέπει με τον άνδρα της η γυναίκα, είναι όπως ο λαιμός που κουνά το κεφάλι. Και όπως λένε, πίσω από έναν μεγάλο άνδρα κρύβεται μια γυναίκα. Ο Φεμινισμός, λοιπόν, έχει τα καλά του, διότι ανέδειξε τη γυναίκα, που ήταν σκλάβο κάποτε, αλλά δεν πρέπει να φτάσει στο άλλο άκρο να ανδροποιηθεί τελείως η γυναίκα και να εγκαταλείψει την όμορφη αποστολή της εκκολάψεως προσωπικοτήτων μέσα στην οικογένεια.

7. Ποια είναι η γνώμη σας για την κρίση του θεσμού του γάμου στις μέρες μας; Αναθεωρείτε κάποιες από τις παλαιότερες απόψεις σας;

Παραμένω στις απόψεις μου. Το '43 τέλειωσα το πανεπιστήμιο και μόλις τέλειωσα έγραψα δύο αρθράκια σε κάποια εφημερίδα στον Πειραιά που έμενα. Το πρώτο μου άρθρο ήταν «Χριστιανισμός και λογοτεχνία» και το δεύτερο «Η ευτυχία στο χριστιανικό γάμο». Τα τότε οράματά μου για τη σύντροφο της ζωής μου έγιναν πραγματικότητα στα 56 χρόνια της ευτυχισμένης συζυγικής συμβιώσεως με τη μακαριστή Χαρίκλεια. Πριν από εξήντα πέντε χρόνια, σε αυτό το αρθράκι, επεσήμανα τα αίτια της αποτυχίας στο γάμο. Δεν προσέχει πια κανείς στην εκλογή του συντρόφου. Δεύτερον δεν έχει ανώτερο σκοπό. Τρίτον λείπει η πραγματική

αγάπη. Οι απόψεις μου είναι ίδιες με τότε, δεν έχω να προσθέσω κάτι άλλο. Αυξάνονται τα διαζύγια, γιατί έχει εκκοσμικευτεί η ζωή. Δεν υπάρχει προσευχή, δεν υπάρχει πνευματική ζωή. Έχει ευθύνες και η Εκκλησία, διότι δεν υπάρχει από όλους τους ποιμένες της Εκκλησίας αναπτυγμένο ποιμαντικό έργο, για να υποστηρίξει τις τρεις προϋποθέσεις του ευτυχούς γάμου: να προσέχει κανείς στην εκλογή του συντρόφου του, να μη παρασύρεται από ένα απλώς βιολογικό κίνητρο, που κάνει να φαίνεται ο άλλος άγγελος και σε λίγο να αποδεικνύεται μεταμορφωμένος διάβολος. Να υπάρχει κάποιος ανώτερος σκοπός στο γάμο, να έχει κανείς πνευματικές βλέψεις, να υπάρχει αγάπη που να εναρμονίζει τα διεστώτα.

8. Ζούμε σε μια μεταχριστιανική εποχή; Ποια είναι η άποψή σας για την εκκοσμίκευση; Για την παγκοσμιοποίηση;

Έχουν αυξηθεί οι κακές επιδράσεις πάνω στον άνθρωπο, λόγω υποβαθμίσεως της παιδείας, λόγω υποβαθμίσεως της οικογένειας, λόγω υποβαθμίσεως της αντιλήψεως της κρατικής εξουσίας, λόγω της αποξενώσεως των ανθρώπων από μια ενεργό εκκλησιαστική χριστιανική ζωή. Για αυτό ευθύνονται και οι αρμόδιοι μέσα στην Εκκλησία, διότι δε βοηθούν όσο έπρεπε τους ανθρώπους να την προσεγγίζουν. Δε νομίζω ότι ζούμε σε μια μεταχριστιανική εποχή. Πάντοτε περνάει κρίση ο Χριστιανισμός, όπως και στις μέρες μας. Υπάρχει, όμως, το εκλεκτό κατάλοιπο. Απλώς έχουν αυξηθεί τα αίτια της πνευματικής υποβαθμίσεως των ανθρώπων. Ποσοτικά υπάρχει μια απομάκρυνση, κάπως, από τη συνειδητή χριστιανική ζωή, αλλά ουσιαστικά υπάρχει η αντίσταση η χριστιανική, η οποία πρέπει να γίνει μεγαλύτερη. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει μεγάλη απομάκρυνση των ανθρώπων από την Εκκλησία. Βλέπει κανείς στις μεγάλες γιορτές πώς πλημμυρίζουν οι Εκκλησίες. Πρέπει να πιστεύουμε στη δυνατότητα αναζωπύρωσης του χριστιανικού φρονήματος.

9. Ποια είναι η θέση της θεολογίας στη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία; Ποια είναι η γνώμη σας για το μάθημα των Θρησκευτικών;

Και κατά το Σύνταγμα έχουν το δικαίωμα όλες οι οικογένειες, που είναι θρησκευόμενες, να απαιτούν να μορφώνονται τα παιδιά τους στο σχολείο σύμφωνα με τις δικές τους αρχές. Όσοι είναι διαφορετικοί, είναι ελεύθεροι να ακολουθήσουν άλλο μάθημα. Δεν πρέπει, όμως, να γίνει το μάθημα, *θρησκευολογικό*. Πρέπει να δίνει τα στοιχεία της κατηχήσεως, της πραγματικής χριστιανικής μορφώσεως, του νοήματος της χριστιανικής ζωής. Πρώτα η οικογένεια πρέπει να το κάνει αυτό, αλλά

και το σχολείο να συμπληρώνει. Εφόσον, με τις στατιστικές, η πλειονοψηφία του ελληνικού λαού είναι ορθόδοξοι, πρέπει να διδάσκεται ορθόδοξα το μάθημα των θρησκευτικών υποχρεωτικά στο σχολείο και να είναι ομολογιακού χαρακτήρα. Να έχει κεφάλαια για τις άλλες θρησκείες, τα οποία να είναι αντικειμενικά, να μπορεί να γίνεται σύγκριση και να δίνεται αφορμή-έναυσμα για κριτική. Να μην είναι ένα μάθημα καταναγκαστικό, να μη δεσμεύει την ελευθερία των παιδιών, να τα διδάσκει και εκείνα να αποφασίσουν ελεύθερα, αλλά να τους δείξει και την ομορφιά της χριστιανικής ζωής, κάτι που δυστυχώς δε γίνεται. Πάρτε για παράδειγμα τη Θεολογική Σχολή, οι περισσότεροι σπουδαστές δεν έρχονται εξ ιδίας αγάπης και πρωτοβουλίας, έρχονται από το κομπιούτερ. Βέβαια, από δική μου εμπειρία, πολλά από τα παιδιά αυτά εν τω μεταξύ αγαπούν τόσο τη Θεολογική Σχολή που δε μπορούν να φανταστούν ότι κάποτε δεν ήθελαν να μπου. Από το '60 μέχρι το '88 ήμουν στη Θεολογική Σχολή και γνώρισα πολλούς τέτοιους λαμπρούς φοιτητές. Χρειάζεται και η σωστή ατμόσφαιρα της Θεολογικής Σχολής για να τους προσελκύει. Να μην είναι και οι καθηγητές απλώς γραμματοδιδάσκαλοι, αλλά να είναι και διδάσκαλοι της τέχνης της ζωής μέσα στα χριστιανικά πλαίσια.

10. Ποια είναι η γνώμη σας για το διαθρησκευτικό διάλογο; Μερικοί θεωρούν αυτή την εξέλιξη ως απειλή, και αποφεύγουν τη χρήση της λέξης «οικουμενικός διάλογος» όταν αναφέρονται στο διαθρησκευτικό διάλογο.

Ποια είναι η τοποθέτησή σας στο συγκεκριμένο ζήτημα;

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πρέπει να γίνεται ο διάλογος, αλλά το θέμα είναι ποιοι θα τον κάνουν το διάλογο. Η Εκκλησία, δυστυχώς, δεν έχει εκπαιδεύσει ακόμα τα κατάλληλα άτομα. Ο μακαριστός Τρεμπέλας έχει γράψει το εξής: «Μπορεί να αναστέλλουμε το διάλογο, όταν έχουμε κακόπιστους συνομιλητές, όταν δεν έχουμε κατάλληλους ανθρώπους να συνομιλήσουν με τους άλλους, όταν δεν έχουν κατάλληλη μόρφωση και μπορεί να γελοιοποιηθούν». Προσέθετε ότι η Εκκλησία πρέπει να δώσει υποτροφίες, να μαθαίνουν οι θεολόγοι ξένες γλώσσες, να μπορούν να συνομιλούν με τους άλλους. Το Διορθόδοξο Κέντρο της Πεντέλης, έλεγε, πρέπει να γίνει φυτώριο τέτοιων νέων που θα μορφωθούν, ώστε να μπορούν αυτοί να διεξάγουν κατάλληλα το διάλογο με τους ετεροδόξους, είτε πρόκειται για μη χριστιανούς, είτε για χριστιανούς άλλων ομολογιών. Πρέπει, λοιπόν, να είμαστε απολύτως θετικοί απέναντι στ διάλογο αλλά με την προϋπόθεση να έχουμε ανθρώπους κατάλληλους που να διεξάγουν το διάλογο αυτό.

11. Ποιο είναι, κατά τη γνώμη σας, το μέλλον της Ορθόδοξης Θεολογίας;

Ποιες είναι οι προκλήσεις, τα προβλήματα ή οι προοπτικές που εντοπίζετε;

Προκλήσεις υπάρχουν πάρα πολλές. Σας ανέφερα ήδη μερικές, προέχει η ιεραποστολή, ο ευαγγελισμός των μη χριστιανικών λαών. Έπρεπε η Θεολογία να βοηθήσει την Εκκλησία να κάνει, όπως πρέπει, τις ιεραποστολικές εξορμήσεις κ.λπ. Αναφέρω την Κίνα, την Ασία ευρύτερα, την Αφρική. Αυτό είναι μια μεγάλη πρόκληση. Έπειτα είναι η πρόκληση της εκπαιδευσεως της κοινωνίας. Έχουμε σήμερα τα μέσα μαζικής ενημερώσεως. Δίνουμε εκεί το υλικό που πρέπει; Έχουμε και εμείς τα δικά μας μέσα ακτινοβολίας; Δεν τα έχουμε. Προκλήσεις υπάρχουν από τις ελλείψεις αυτές που ανέφερα.

Προβλήματα, όμως, υπάρχουν πάρα πολλά, λόγω της εκκοσμικεύσεως. Διότι ο ηθικός προσανατολισμός του ανθρώπου, το πώς ζει κανείς, επιδρά στη σκέψη του, στον προσανατολισμό του. Η ιστορία της φιλοσοφίας έλεγε ο μακαρίτης ο αείμνηστος καθηγητής μας Νικόλαος Λούβαρης, είναι η ιστορία της καρδιάς μας. Αν η γεωμετρία, είπε κάποιος, ήταν αντίθετη στα πάθη μας, τότε πολλοί θα αμφέβαλλαν για την ορθότητα των θεωρημάτων της, τώρα κανείς δεν τα αμφισβητεί, όλοι τα δέχονται, διότι δεν τους επηρεάζουν τη ζωή. Ζει ο καθένας όπως θέλει. Αν και η γεωμετρία είχε «μη» και «ου», όπως έχει η χριστιανική ηθική, τότε θα έλεγαν πολλοί: *Άφησέ μας δε μας κάνεις, δεν είναι αλήθεια αυτά που λες*». Η ηθική ζωή παίζει ρόλο, επηρεάζει πάρα πολύ τη ζωή, την κοσμοθεωρία μας ή τη βιοθεωρία μας. Και εδώ, νομίζω, βρίσκεται και το βαθύτερο αίτιο της απιστίας, της αθεΐας. Υπάρχουν φυσικά και διανοητικοί λόγοι, και ένας φυσικός σκεπτικισμός, ιδίως στους νέους ανθρώπους. Είναι μερικά δύσκολα προβλήματα και στα θέματα της πίστεως, ας πούμε το πρόβλημα της θεοδικίας. Γιατί υπάρχει το κακό στον κόσμο, γιατί υπάρχει αδικία; Αλλά εκείνο που απομακρύνει από την πίστη περισσότερο, είναι ο τρόπος που ζει κανείς. Η πίστη επιβάλλει υποχρεώσεις και πολλοί θέλουν να διώξουν αυτές τις υποχρεώσεις, ώστε να κάνουν ό,τι θέλουν. Το πρόβλημα είναι το εξής: Πώς θα εξυγιάνουμε τη κοσμοθεωρία και τη βιοθεωρία των ανθρώπων, να την κάνουμε χριστιανικότερη και όταν γίνει αυτό, τότε οι προκλήσεις θα αντιμετωπιστούν ευκολότερα. Υπάρχει πρόσφορο έδαφος. Υπάρχει επομένως μέλλον στην Ορθοδοξία, όταν γίνει η εξυγίανση αυτή.

Επιμύθιο

Θα ευχόμεν να βρίσκονται νέοι όλων των Σχολών, και της Θεολογίας ειδικότερα, που να μην περιορίζονται στο να αποκτήσουν γνώση για μια επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά να συγκινούνται από τα ευρύτερα κοσμοθεωριακά και βιοθεωριακά προβλήματα, όπως είδα ότι τα έχετε εσείς, και με αυτό το εφόδιο, με προσωπική ανακαινισμένη ζωή, με μελέτη συνεχή και προσπάθεια να προχωρούν.

Κύριε Καθηγητά, σας ευχαριστούμε για αυτή τη συνέντευξη.